

II. ARTYKUŁY RECENZYJNE

MACIEJ MATA CZYŃSKI^a

O UZNAWANIU I WYKONYWANIU ZAGRANICZNYCH ORZECZEŃ SĄDOWYCH W SPRAWACH CYWILNYCH I HANDLOWYCH

ON THE RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF FOREIGN JUDGMENTS IN CIVIL OR COMMERCIAL MATTERS

Uwagi na marginesie książki *The HCCH Judgments Convention: Cornerstones, Prospects, Outlook* red. Matthias Weller, João Ribeiro-Bidaoui, Moritz Brinkmann i Nina Dethloff (Hart Publishing, 2023, ss. 391) oraz towarzyszącej jej konferencji

This review article is inspired by monograph *The HCCH 2019 Judgments Convention: Cornerstones, Prospects, Outlook* edited by Matthias Weller, João Ribeiro-Bidaoui, Moritz Brinkmann and Nina Dethloff (Hart Publishing, 2023), and its presentation at a conference of the same title that took place on 9–10 July 2023 in Bonn (Germany). The monograph was dedicated to the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Civil and Commercial Matters concluded in The Hague on 2 July 2019, under the auspices of the Hague Conference of Private International Law (HCCH). The book was published four years after conclusion of the Convention and just before its entry into force on 1 September 2023. The authors of particular chapters were speakers at the aforementioned conference. The Hague Judgments Convention (2019) is just a part of the international unification of civil procedure that is progressing under the auspices of the HCCH, with particular stress being placed on the jurisdiction, recognition and enforcement of foreign judgments in civil and commercial matters. Lawyers working within the framework of the HCCH hoped for a universal convention on the jurisdiction, recognition and enforcement of foreign judgments in civil and commercial matters that would mirror the European Brussels regime. The publication is the point of departure for an analysis of the unification of law and the role of international doctrine and international organizations in that process. Selected provisions of the Convention are subject to in-depth analysis, especially those that are illustrative of modern legislative trends (like the bilateralization of multilateral international agreements).

Keywords: jurisdiction; Hague conventions; recognition and enforcement; private international law

^a Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland /
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska
mataczyn@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7074-2961>

Inspiracją tego artykułu recenzyjnego jest monografia *The HCCH 2019 Judgments Convention: Cornerstones, Prospects, Outlook* pod redakcją Matthiasa Wellera, João Ribeiro-Bidaoui, Moritza Brinkmanna i Niny Dethloff (Hart Publishing, 2023). Została ona zaprezentowana podczas konferencji naukowej pod tym samym tytułem, zorganizowanej w dniach 9–10 czerwca 2023 r. w Bonn. Poświęcona jest Konwencji o uznawaniu i wykonywaniu zagranicznych orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych zawartej 2 lipca 2019 r. pod auspicjami Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego (HCCH). Książka została opublikowana w cztery lata po uchwaleniu Konwencji i krótko przed jej wejściem w życie 1 września 2023 r. Konwencja haska z 2019 r. jest częścią wielkiego przedsięwzięcia unifikacji międzynarodowej procedury cywilnej, realizowanego od ponad półwiecza w ramach HCCH, w szczególności problematyki jurysdykcji, uznawania i wykonywania zagranicznych orzeczeń sądowych. Ideą prawników zrzeszonych w HCCH było stworzenie powszechnej konwencji na kształt reżimu unijnego obowiązującego na podstawie rozporządzeń Bruksela I oraz Bruksela I (recast). Monografia stanowi inspirację do szerszych rozważań o procesie unifikacji prawa w skali międzynarodowej oraz roli, jaką odgrywiają w nim przedstawiciele doktryny i organizacje międzyrządowe. Przedmiotem pogłębionej analizy są wybrane postanowienia umowy międzynarodowej ilustrujące najnowsze trendy w światowej praktyce konwencyjnej (np. tzw. bilateralizacja wielostronnych umów międzynarodowych).

Słowa kluczowe: jurysdykcja; konwencje haskie; uznawanie i wykonywanie orzeczeń; prawo prywatne międzynarodowe

I. WPROWADZENIE

W dniach 9–10 czerwca 2023 r. w Bonn odbyła się zorganizowana przez Instytut Niemieckiego i Międzynarodowego Prawa Procesowego Cywilnego Uniwersytetu Fryderyka Wilhelma w Bonn konferencja „The HCCH 2019 Judgements Convention: Cornerstones – Prospects – Outlook”¹. Poświęcona była zawartej 2 lipca 2019 r. Konwencji o uznawaniu i wykonywaniu zagranicznych orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych². Została przygotowana w cztery lata po uchwaleniu i krótko przed wejściem w życie Konwencji, które nastąpiło 1 września 2023 r. Przedmiot konferencji stanowiła poświęcona Konwencji monografia *The HCCH 2019 Judgments Convention: Cornerstones, Prospects, Outlook* pod redakcją Matthiasa Wellera, João Ribeiro-Bidaoui, Moritza Brinkmanna i Niny Dethloff (zob. też Jacobs, 2021; Zalisko, 2023). Prelegentami byli autorzy poszczególnych jej rozdziałów. Mój tekst jest więc zarówno artykułem recenzyjnym dotyczącym monografii, jak i w części sprawozdaniem z wydarzenia. Formułę taką usprawiedliwia zasadnicza tożsamość treści obu form przekazu.

Konwencja haska z 2019 r. jest częścią wielkiego przedsięwzięcia unifikacji międzynarodowej procedury cywilnej realizowanego od ponad półwiecza w ramach Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego (HCCH). Rozpoczęło się ono uchwaleniem Konwencji z 1 lutego 1971 r. o ju-

¹ <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=137>

² Konwencja haska o uznawaniu i wykonywaniu zagranicznych orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych, Dz. Urz. UE z 14 lipca 2022 r., L 187, s. 4–15 (dalej jako: „Konwencja” lub „konwencja haska z 2019 r.”).

rynsdykcji, uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń sądowych³, która – ze względu na równoległe uchwalenie przez państwa Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej konwencji z 27 września 1968 r. o jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych⁴ i daleko idącą tożsamość obu aktów – pomimo wejścia w życie pozostała właściwie martwym instrumentem. Konwencja jest przede wszystkim fragmentem unifikacji problematyki jurysdykcji, uznawania i wykonywania zagranicznych orzeczeń sądowych. Wyckinkowo zagadnienia te zostały uregulowane w zawartej 30 czerwca 2005 r. konwencji o umowach dotyczących właściwości sądu⁵ (zob. Mataczyński, 2009, 2010). Ideą prawników zrzeszonych w HCCH było stworzenie powszechnej konwencji na kształt reżimu unijnego obowiązującego na podstawie rozporządzeń Bruksela I⁶, Bruksela I (recast)⁷ i szeregu innych (zob. Mostowik, 2023a, s. 118–145, 2023b, s. 45–54). Konwencja została podpisana 2 lipca 2019 r., a 12 lipca 2022 r. Rada Unii Europejskiej przyjęła decyzję w sprawie przystąpienia Unii Europejskiej do Konwencji⁸. Przystąpiła do niej również Ukraina. W związku z tym, zgodnie z art. 28 ust. 1, wejście w życie Konwencji nastąpiło 1 września 2023 r.⁹

II. NAJWAŻNIEJSZE POSTANOWIENIA KONWENCJI HASKIEJ Z 2019 ROKU

1. Zakres i wyłączenia z zakresu zastosowania Konwencji

Zgodnie z treścią art. 1 ust. 1 „niniejszą konwencję stosuje się do uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach cywilnych i handlowych. Nie dotyczy ona w szczególności spraw podatkowych, celnych i administracyjnych”. Arty-

³ Konwencja z 1 lutego 1971 r. o jurysdykcji, uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń sądowych, <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=78>

⁴ Konwencja z 27 września 1968 r. o jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych, Dz. Urz. UE z 31 grudnia 1972 r., L 299, s. 32–42 (dalej jako: konwencja brukselska).

⁵ Konwencja haska z 30 czerwca 2005 r. o umowach dotyczących właściwości sądu, Dz. Urz. UE z 10 grudnia 2014 r., L 353, s. 5 i n.

⁶ Rozporządzenie Rady (WE) nr 44/2001 z 22 grudnia 2000 r. w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych, Dz. Urz. UE z 16 stycznia 2001 r., L 12, s. 1–23.

⁷ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1215/2012 z 12 grudnia 2012 r. w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych (przekształcenie), Dz. Urz. UE z 20 grudnia 2012 r., L 351, s. 1–32 (dalej jako: rozporządzenie Bruksela I recast).

⁸ Decyzja Rady (UE) 2022/1206 z 12 lipca 2022 r. w sprawie przystąpienia Unii Europejskiej do Konwencji o uznawaniu i wykonywaniu zagranicznych orzeczeń w sprawach cywilnych i handlowych, Dz. Urz. UE z 14 lipca 2022 r., L 181, s. 1–3.

⁹ Pierwszy dzień miesiąca następującego po wygaśnięciu dwunastomiesięcznego okresu na złożenie przez pierwsze państwo bądź regionalną organizację integracji gospodarczej oświadczenia na podstawie art. 29 ust. 2 Konwencji w związku z przystąpieniem drugiego państwa. Ukraina ratyfikowała ją 29 sierpnia 2022 r.

kuł 20 przewiduje, że dokonując wykładni niniejszej Konwencji, uwzględnić się jej międzynarodowy charakter oraz konieczność dążenia do jej jednolitego stosowania. W związku z brzmieniem art. 20 (jak wskazuje Wolfgang Hau, rozdział *Judgments, recognition, enforcement*, s. 22) w doktrynie przyjmuje się jednoznacznie, że przepisy Konwencji podlegają autonomicznej interpretacji. Oznacza to, że organy stosujące Konwencję powinny powstrzymać się od podstawiania pod zawarte w niej pojęcia znaczeń przyjmowanych w ich rodzimych jurysdykcjach. Podobnie jak inne umowy zawarte w ramach HCCH, Konwencja pozostaje aktem prawa międzynarodowego, którego stosowanie należy zasadniczo do organów sądowych państw sygnatariuszy. W systemie haskim nie ma organu sądowego zapewniającego jednolitą wykładnię na kształt Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE). Niewątpliwie jednak dorobek orzeczniczy TSUE dotyczący unijnych instrumentów w zakresie współpracy sądowej w sprawach cywilnych odgrywać będzie ogromną rolę w wykładni przepisów Konwencji. Po pierwsze, w chwili oddania artykułu do druku, niezależnie od rodzaju zastosowanych miar (liczba państw, liczba mieszkańców, PKB lub choćby powierzchnia), państwa Unii Europejskiej stanowią miazdzącą większość sygnatariuszy. Po drugie, TSUE będzie miał kompetencję do wykładni Konwencji. Po trzecie wreszcie – i najistotniejsze – *acquis* TSUE w zakresie uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych (a także jurysdykcji) jest bez wątpienia najbardziej rozwinięty w skali całego świata i naturalne jest, że również państwa trzecie będą do niego sięgać.

Wskazana w art. 2 ust. 1 Konwencji lista wyłączeń z zakresu zastosowania nie jest krótka. Warto zwrócić uwagę, że wyłączono większą liczbę zagadnień niż w konwencji haskiej o umowach dotyczących właściwości sądu. Część wyłączeń jest właściwa dla regulacji omawianego typu (w szczególności zawarte w art. 2 ust. 1 pkt a–j), część nie budzi wątpliwości, np. cywilnoprawne skutki działań sił zbrojnych czy działań w zakresie ścigania przestępstw oraz restrukturyzacji długu państwa. Wyłączono jednak także między innymi zniesławienie, prawo do prywatności, cały obszar własności intelektualnej, jak również prawa konkurencji¹⁰. Są to potencjalnie ogromne obszary orzecznictwa sądowego w sprawach cywilnych i handlowych. Co więcej, wraz z transformacją gospodarki zwiększa się ich znaczenie w stosunku do tradycyjnych gałęzi. Trudno zrozumieć, dlaczego w zakresie zastosowania Konwencji znajduje się dochodzenie roszczeń prywatnych w enumeratywnie wskazanych sprawach umów ograniczających konkurencję, a nadużywanie pozycji dominującej już nie.

¹⁰ Ten ostatni z wyjątkiem sytuacji, w których orzeczenie opiera się na przesłance zachowania stanowiącego porozumienie antykonkurencyjne lub uzgodnioną praktykę między faktycznymi lub potencjalnymi konkurentami w zakresie ustalania cen, zmów przetargowych, ustalania ograniczeń produkcji lub kwot produkcji lub podziału rynków przez podział klientów, dostawców, obszarów lub linii biznesowych, jeżeli takie zachowanie i jego skutki miały miejsce w państwie pochodzenia.

2. Jurysdykcja pośrednia (*indirect jurisdiction*)

Jurysdykcja sądowa oznacza ogólną właściwość sądów danego państwa lub innej jednostki do rozpoznawania spraw sądowych określonego typu (Ereciński, 1998, s. 17). Pojęcie to jest uszczegółowieniem wywodzącego się z prawa międzynarodowego publicznego terminu *jurysdykcja* (łac. *iurisdictio*, ang. *jurisdiction*, fr. *jurisdiction*) oznaczającego kompetencje władzy państwowej na określonym terytorium (Crawford, 2019, s. 440–470). Ze względu na brak możliwości uzyskania porozumienia między negocjującymi państwami omawiana Konwencja nie zawiera norm w zakresie tzw. jurysdykcji bezpośredniej. Zagadnienia te są przedmiotem odbywających się obecnie prac w ramach HCCH, zaprezentowanych w dalszej części tego artykułu (czemu też poświęcony jest rozdział Ning Zhao *Lessons learned from the Genesis of the HCCH2019 judgments*, s. 315–336). Do opisanego pozytywnych przesłanek uznania i wykonania zagranicznych orzeczeń sądowych odnoszących się do powiązania sądu orzekającego z określonym państwem doktryna anglosaska posługuje się pojęciem *indirect jurisdiction*, które można przetłumaczyć jako *jurysdykcja pośrednia*¹¹. Podobnie w doktrynie niemieckiej mówi się o *indirekte Zuständigkeit* (Jacobs, 2021, s. 357). W aktach prawnych regulujących problematykę zarówno jurysdykcji (bepośredniej), jak i uznania i wykonania zagranicznych orzeczeń sądowych przesłanką odmowy uznania bądź wykonania orzeczenia jest wydanie go przez organ sądowy z naruszeniem przepisów tego aktu w zakresie jurysdykcji wyłącznej bądź mającej na celu ochronę strony słabszej (zob. np. art. 45 ust. 1 lit. e rozporządzenia Bruksela I recast; art. 28 ust. 1 konwencji brukselskiej; art. 35 ust. 1 konwencji z 30 października 2007 r. o jurysdykcji i uznawaniu oraz wykonywaniu orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych¹²). Jednocześnie regułą omawianych instrumentów prawnych, wyrażoną między innymi w art. 45 ust. 3 rozporządzenia Bruksela I recast (analogicznie art. 28 ust. 3 konwencji brukselskiej i art. 35 ust. 3 konwencji z Lugano), jest – z zastrzeżeniem wyjątków, o których mowa wyżej – wyłączenie ponownego badania jurysdykcji sądu pochodzenia.

¹¹ W polskiej doktrynie międzynarodowego procesu cywilnego sformułowano następującą definicję: „z jurysdykcją pośrednią mamy natomiast do czynienia, gdy ustalenie jurysdykcji sądów obcych następuje na podstawie łączników przyjętych w podobnych sprawach w prawie polskim. Ma ona zastosowanie, gdy chodzi o kontrolę kompetencji sądu zagranicznego, który wydał orzeczenie, które ma być uznane lub wykonane w Polsce” (Ereciński, 1998, s. 20). W kolejnych wydaniach tego komentarza, w szczególności po uchwaleniu kompleksowej nowelizacji międzynarodowego postępowania cywilnego w związku z wejściem w życie ustawy z 5 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 234, poz. 1571), termin ten już się nie pojawia. Przeglądowe studium nt. polskiej doktryny – zob. Mostowik (2023a, s. 175–183).

¹² Konwencja o jurysdykcji i uznawaniu oraz wykonywaniu orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych, Dz. Urz. UE z 21 grudnia 2007 r., L 339, s. 3 i n. (dalej jako: konwencja z Lugano).

Zgodnie z treścią art. 5 ust. 1 Konwencji:

orzeczenie podlega uznaniu i wykonaniu, jeżeli spełniony jest jeden z następujących warunków:

- a) osoba, wobec której wystąpiono o uznanie lub wykonanie orzeczenia, miała miejsce zwykłego pobytu w państwie pochodzenia w chwili, w której osoba ta stała się stroną w postępowaniu przed sądem pochodzenia;
- b) osoba fizyczna, wobec której wystąpiono o uznanie lub wykonanie orzeczenia, miała główne miejsce prowadzenia działalności w państwie pochodzenia w chwili, w której osoba ta stała się stroną w postępowaniu przed sądem pochodzenia, a roszczenie będące podstawą wydania orzeczenia wynikało z tej działalności;
- c) osoba, wobec której wystąpiono o uznanie lub wykonanie orzeczenia, jest osobą, która wniosła powództwo będące podstawą wydania orzeczenia, przy czym powództwo to nie było powództwem wzajemnym;
- d) pozwany posiadał filię, agencję lub inny oddział bez odrębnej osobowości prawnej w państwie pochodzenia w chwili, w której osoba ta stała się stroną w postępowaniu przed sądem pochodzenia, a roszczenie będące podstawą wydania orzeczenia wynikało z działalności tej filii, agencji lub oddziału;
- e) pozwany wyraźnie zgodził się na właściwość sądu pochodzenia w toku postępowania, w którym wydano orzeczenie;
- f) pozwany podniósł zarzut co do istoty sprawy przed sądem pochodzenia, nie kwestionując właściwości w terminie przewidzianym w prawie państwa pochodzenia, chyba że jest oczywiste, że zarzut braku właściwości lub zarzut dotyczący wykonywania właściwości nie zostałyby uwzględnione na mocy tego prawa;
- g) przedmiotem orzeczenia było rozstrzygnięcie o zobowiązaniu umownym, a orzeczenie wydał sąd państwa, w którym nastąpiło lub powinno było nastąpić wykonanie tego zobowiązania, zgodnie z: (i) porozumieniem stron lub (ii) prawem właściwym dla umowy w przypadku braku uzgodnionego miejsca wykonania, chyba że działania pozwanego w związku z transakcją wyraźnie nie stanowiły celowego i istotnego powiązania z tym państwem;
- h) przedmiotem orzeczenia było rozstrzygnięcie w kwestii najmu lub dzierżawy nieruchomości, a orzeczenie wydał sąd państwa, w którym nieruchomość jest położona;
- i) orzeczenie zawierało rozstrzygnięcie na niekorzyść pozwanego w przedmiocie zobowiązania umownego zabezpieczonego prawem rzeczowym na nieruchomości położonej w państwie pochodzenia, jeżeli powództwo przeciwko temu samemu pozwanemu wytoczono zarówno w przedmiocie roszczenia umownego, jak i roszczenia dotyczącego tego prawa rzeczowego;
- j) przedmiotem orzeczenia było rozstrzygnięcie o zobowiązaniu pozaumownym wynikającym ze śmierci, uszkodzenia ciała, uszkodzenia lub utraty mienia, a działanie lub zaniechanie bezpośrednio powodujące taką szkodę miało miejsce w państwie pochodzenia, bez względu na to, gdzie szkoda ta wystąpiła.

Przytaczam znaczną część tego przepisu, gdyż (wraz z art. 6) stanowi on najważniejsze postanowienie Konwencji (Jacobs, 2021, s. 357). Jego znaczenie najlepiej ilustruje porównanie z rozporządzeniami Bruksela I i Bruksela I recast. Zarówno omawiana Konwencja, jak i wspomniane akty prawne wprowadzają regułę uznania orzeczeń zagranicznych. Jednakże „reżim brukselski” zawiera również rozbudowane reguły w zakresie jurysdykcji, których nie ma w konwencji haskiej z 2019 r. Logiczną przesłanką zasady automatycznego uznawania orzeczeń jest wydanie ich przez sądy¹³, które swoją jurysdykcję czerpały z postanowień rozporządzenia. Założenie to nie jest aktualne w od-

¹³ Matthias Lehmann (2023, s. 29) relatywizuje znaczenie unifikacji reguł jurysdykcyjnych w rozporządzeniu Bruksela I, wskazując, że – poza nielicznymi wyjątkami – sądy na etapie uznawania i wykonywania orzeczeń zagranicznych nie mają kompetencji do weryfikowania prawidłowości ustalenia swojej własnej jurysdykcji przez sąd, z którego pochodzi orzeczenie.

niesieniu do Konwencji, gdyż ta nie reguluje jurysdykcji bezpośredniej. Stał art. 5 i 6 stanowią wyraz kompromisu państw sygnatariuszy odnośnie do rodzaju powiązania sprawy sądowej z terytorium określonego państwa uzasadniającego późniejsze uznanie orzeczenia. Wyrażona w art. 4 ust. 1 Konwencji zasada uznania orzeczeń zagranicznych uzależniona jest od spełnienia jednego lub więcej wymogów, o których mowa w art. 5 (i 6) Konwencji.

Chciałbym też zwrócić uwagę na art. 5 lit. m Konwencji. Zgodnie z jego treścią orzeczenie podlega uznaniu i wykonaniu, jeżeli wydał je:

sąd wskazany w umowie zawartej lub udokumentowanej na piśmie lub z wykorzystaniem innego środka porozumiewania się, dzięki któremu odnośna informacja jest dostępna i można się z nią później zapoznać, innej niż umowa dotycząca wyłącznej właściwości sądu.

Na potrzeby niniejszej litery „umowa dotycząca wyłącznej właściwości sądu” oznacza umowę zawartą między co najmniej dwiema stronami, która wskazuje, że do rozstrzygnięcia sporu już wynikłego lub mogącego wyniknąć z określonego stosunku prawnego właściwe są sądy danego państwa lub co najmniej jeden określony sąd danego państwa z wyłączeniem właściwości innych sądów.

Cytowany przepis zawiera regułę kolizyjną rozgraniczającą zakresy zastosowania omawianej Konwencji i zawartej 30 czerwca 2005 r. konwencji o umowach dotyczących właściwości sądu. Ta ostatnia odnosi się bowiem do „umowy dotyczącej wyłącznej właściwości sądu” (Lehmann, 2023, s. 33). Umowa niemająca charakteru wyłącznego może jednak stanowić podstawę uznania orzeczenia zagranicznego na gruncie omawianej Konwencji, o ile stanowić będzie wystarczającą podstawę jurysdykcji sądów według prawa mającego do sprawy zastosowanie (por. np. art. 27 ust. 1 rozporządzenia Bruksela I recast).

III. RECEPCJA KONWENCJI HASKIEJ Z 2019 ROKU

Druga część – zarówno konferencji, jak i książki – poświęcona była omówieniu perspektyw różnych części świata związanych z recepcją Konwencji. Rozpoczęło ją wystąpienie przedstawiciela Unii Europejskiej. Później nastąpiły referaty omawiające stanowiska Bałkanów Zachodnich (Ilija Rumenov), Stanów Zjednoczonych Ameryki (Linda Silberman), Kanady (Geneviève Saumier), państw arabskich (Béligh Elbalti), Afryki Subsaharyjskiej (Abubakri Yekini i Chukwuma Okoli), państw Ameryki Południowej zrzeszonych w MERCOSUR¹⁴ (Verónica Ruiz Abou-Nigm), państw azjatyckich zrzeszonych w ASEAN¹⁵ (Adeline Chong) oraz Chin (Zheng Sophia Tang).

¹⁴ Mercado Común del Sur (Południowy Wspólny Rynek) – międzynarodowa organizacja zrzeszająca Argentynę, Brazylię, Paragwaj i Urugwaj.

¹⁵ The Association of Southeast Asian Nations (Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej) – międzynarodowa organizacja zrzeszająca Singapur, Filipiny, Indonezję, Malezję, Tajlandię, Brunei, Wietnam, Laos, Mjanmę i Kambodżę.

1. Perspektywa Unii Europejskiej

Perspektywę Unii Europejskiej w odniesieniu do Konwencji przedstawił Andreas Stein, dyrektor jednostki poświęconej wymiarowi sprawiedliwości w sprawach cywilnych w ramach dyrekcji generalnej Komisji Europejskiej zajmującej się wymiarem sprawiedliwości. W przeciwieństwie do innych wystąpień omawiających perspektywy różnych regionów świata, referat Steina był najbliższą autorefleksji faktycznych inicjatorów i współautorów konwencji (w książce rozdział *European Union*, s. 145–162).

1.1. Mechanizm ochronny przewidziany w art. 29 Konwencji

Każda regulacja – czy to dwu-, czy wielostronna – przewidująca wzajemne uznawanie i wykonywanie orzeczeń sądowych opiera się na zaufaniu do systemu prawnego, z którego owe orzeczenia pochodzą (Wolfgang Hau *Judgments, recognition, enforcement*, s. 37 i n.). Problematyka wzajemnego uznawania i zaufania wykracza zresztą poza kwestię orzeczeń sądowych, w niektórych formach współpracy międzypaństwowej, jak np. w Unii Europejskiej, jest w pewnym sensie zasadą leżącą u podstaw wszystkich innych¹⁶. W przeciwieństwie do systemów regionalnych instrument o zasięgu uniwersalnym *ex definitione* może obejmować państwa, których system prawny i system sądownictwa nie spełniają standardów oczekiwanych przez dotychczasowych sygnatariuszy. Problemy mogą być związane np. z notoryczną korupcją, niespełnianiem przez system prawny standardów ochrony praw człowieka, faworyzowaniem lokalnych uczestników procesu czy wreszcie z brakiem niezawisłości sądów. Można z tej perspektywy postrzegać – i część uczestników konferencji na czele z jej organizatorem i redaktorem omawianej publikacji Matthiasem Wellerem z całą mocą wyrażała takie stanowisko w trakcie dyskusji – również polski spór o praworządność¹⁷.

Zgodnie z treścią art. 29 ust. 1: Konwencja będzie wywierała skutek między dwoma umawiającymi się państwami, o ile żadne z nich nie notyfikowało depozytariuszowi w odniesieniu do drugiego zgodnie z ust. 2 lub 3. W braku

¹⁶ Zob. wyrok TSUE z 20 lutego 1979 r. w sprawie 120/78 *Rewe-Zentral AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein*, ECLI:EU:C:1979:42.

¹⁷ Zob. przede wszystkim wyroki TSUE: z 19 listopada 2019 r. w połączonych sprawach C-585/18, C-624/18 i C-625/18 *A.K. przeciwko Krajowa Rada Sądownictwa*, ECLI:EU:C:2019:982; z 15 czerwca 2021 r. w sprawie C-791/19 *Komisja Europejska przeciwko Polsce*, ECLI:EU:C:2021:596; z 5 czerwca 2023 r. w sprawie C-204/21 *Komisja Europejska przeciwko Polsce*, ECLI:EU:C:2023:442. Ponadto orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z siedzibą w Strasburgu (ETPC) – zob. przede wszystkim wyroki ETPC: z 22 lipca 2021 r. w sprawie *Reczkowicz przeciwko Polsce*, nr wniosku 43447/19; z 15 marca 2022 r. w sprawie *Grzęda przeciwko Polsce*, nr wniosku 43572/18; z 11 listopada 2021 r. w sprawie *Dolińska-Ficek i Ozimek przeciwko Polsce*, nr wniosku 49868/19. Zob. też wyrok pilotażowy ETPC z 23 listopada 2023 r. w sprawie *Wałęsa przeciwko Polsce*, nr wniosku 50849/21. Jeśli chodzi o orzecznictwo sądów polskich – zob. uchwała składu połączonych Izb: Cywilnej, Karnej oraz Pracy i Ubezpieczeń Społecznych SN z 23 stycznia 2020 r., BSA I-4110-1/20, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia2/bsa%20i-4110-1-20.pdf>. Jeśli chodzi o literaturę polską, zob. przede wszystkim w ujęciu monograficznym Taborowski (2019) i Sadurski (2019); z literatury zagranicznej Pech i Kochenov (2021) oraz Borger (2022).

takiej notyfikacji Konwencja wywiera skutek między dwoma umawiającymi się państwami pierwszego dnia miesiąca następującego po wygaśnięciu okresu, podczas którego wskazane notyfikacje mogą zostać dokonane. W świetle ust. 2 cytowanego przepisu umawiające się państwo może notyfikować depozytariuszowi w ciągu 12 miesięcy po dniu notyfikacji depozytariusza, o której mowa w art. 32(a), że ratyfikacja, przyjęcie, wyrażenie zgody lub akcesja innego państwa nie będzie skutkowałą nawiązaniem stosunków na tle Konwencji.

Pierwszym i jak dotąd jedynym państwem, wobec którego Unii Europejskiej przyszło rozważyć zastosowanie art. 29, była Ukraina. Jak podkreślał Andreas Stein, ze względu na toczącą się wojnę oraz niedawne nadanie Ukrainie statusu państwa kandydującego do członkostwa w UE, a przede wszystkim chęć wyrażenia solidarności politycznej z państwem bezprawnie zaatakowanym przez potężnego sąsiada, nie była to dobra „kandydatura” do zgłoszenia ograniczeń na podstawie art. 29 ust. 2. Nie oznacza to, że Unia Europejska nie miała zastrzeżeń do ukraińskiego systemu sądownictwa, przeciwnie¹⁸. Ostatecznie jednak, w koordynacji ze służbami Komisji Europejskiej odpowiedzialnymi za integrację Ukrainy z Unią, zapadła decyzja o nieskładaniu oświadczenia ograniczającego zastosowanie Konwencji w relacjach między Ukrainą a UE.

W dyskusji uczestnicy konferencji dopytywali, czy Unia Europejska rozważała analogiczne zastrzeżenie w stosunku do Polski. Stein zaprzeczył. Uważam jednak, że omawiana Konwencja w odniesieniu do regionalnej organizacji integracji gospodarczej – o której mowa w art. 26 i którą UE niewątpliwie jest – nie daje w ogóle możliwości różnicowania statusu państw będących jej członkami. Regionalna organizacja działa jako jednolity podmiot. Powyższe nie oznacza, że pytanie nie jest aktualne w odniesieniu do innych instrumentów opartych na wzajemności, w szczególności praktycznie całego *acquis* unijnego dotyczącego współpracy sądowej w sprawach cywilnych (Bogdanowicz i Taborowski, 2023, cytowane tam obszernie literatura i orzecznictwo) czy karnych (Martufi, 2022). Tematyka niniejszego artykułu uniemożliwia szersze przedstawienie oceny sporu o praworządność. Ograniczę się więc jedynie do zasygnalizowania stanowiska wyrażonego przeze mnie w dyskusji. Sądzę, że spór ten ma w większości charakter polityczny i jest jedną z wielu odsłon niszczącej nasze państwo rywalizacji między dwoma wielkimi blokami politycznymi. Zakwestionowane przez Komisję Europejską akty prawne zostały w przeważającej mierze uchylone bądź zmienione¹⁹. Zasadnicza zmia-

¹⁸ Zob. np. Olearchyk (2023) nt. zatrzymania prezesa ukraińskiego Sądu Najwyższego w związku z zarzutami korupcyjnymi.

¹⁹ W szczególności art. 37 § 1 ustawy z 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz. U. 2018, poz. 5) obniżający wiek emerytalny dla sędziów Sądu Najwyższego do 65 lat oraz przepisy tej ustawy wprowadzające odpowiedzialność dyscyplinarną, w tym tworzenie i warunki funkcjonowania Izby Dyscyplinarnej SN. Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów była przedmiotem nowelizacji na mocy ustawy z 9 czerwca 2022 r. o zmianie ustawy o Sądzie Najwyższym oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2022, poz. 1259). Następnie była ona przedmiotem kolejnej próby nowelizacji na mocy uchwalonej przez Sejm ustawy z 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy o Sądzie Najwyższym oraz niektórych innych ustaw ([https://orka.sejm.gov.pl/opinie9.nsf/nazwa/2870_u/\\$fi](https://orka.sejm.gov.pl/opinie9.nsf/nazwa/2870_u/$fi)).

na reżimu wyboru sędziów²⁰, polegająca na odejściu od zasady wyboru przez przedstawicieli środowiska sędziowskiego i wzmocnieniu roli przedstawicieli większości parlamentarnej, nie powinna być, moim zdaniem, zredukowana do binarnego ujęcia: legalna–nielegalna²¹. Również osobnej oceny wymaga sytuacja Trybunału Konstytucyjnego (TK), w której do naruszeń praworządności doszło jeszcze przed (a mówiąc dokładnie: w związku z oczekiwanym) dojściem Prawa i Sprawiedliwości (PiS) do władzy²². Następnie zaś te złe wzorce zostały pogłębione²³, a przyjęta praktyka politycznej selekcji kandydatów na sędziów TK doprowadziła do wyraźniejszego upolitycznienia tego ciała niż przed 2015 r.²⁴ Wreszcie wydane w ostatnich latach przez TK wyroki uznające za niekonstytucyjne niektóre sposoby interpretacji unijnych traktatów i kwestionujące w pewnym zakresie zasadę pierwszeństwa prawa unijnego²⁵ spotkały się z niezwykle ostrą reakcją instytucji unijnych, w tym skierowaniem do TSUE skargi w trybie art. 259 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej²⁶. Pomimo niewątpliwych ogromnych szkód, jakie spór ten wyrządza wizerunkowi Polski na świecie i polskiemu sądownictwu, do tej pory w społeczeństwie dominuje przekonanie o zasadniczej niezawisłości większości sądów i braku systemowej korupcji. Stąd wydaje się, że brak politycznych przesłanek do skorzystania z przewidzianego w art. 29 Konwencji zastrzeżenia przeciwko Polsce. Pomijam fakt, że ze względu na brzmienie art. 26 Konwencji jest to, w mojej ocenie, prawnie niemożliwe²⁷. Wypowiedź ta wywołała burzliwą debatę.

le/2870_u.pdf). Akt ten nie wszedł jednak w życie ze względu na odmowę podpisania ustawy przez Prezydenta RP i skierowanie do Trybunału Konstytucyjnego wniosku o zbadanie jej zgodności z Konstytucją RP. Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 11 grudnia 2023 r.

²⁰ Wprowadzona przez art. 1 pkt 1) ustawy z 8 grudnia 2017 r. o zmianie ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2018, poz. 3).

²¹ Choć zdaniem ETPC również ta zmiana stanowi naruszenie wiążącego Rzeczpospolitą prawa międzynarodowego – zob. wyrok ETPC z 22 lipca 2021 r. w sprawie *Reczkowicz przeciwko Polsce* oraz wyrok ETPC z 15 marca 2022 r. w sprawie *Grzęda przeciwko Polsce*. Cytowane wyroki są same w sobie niezwykle wartościowym kompendium innych źródeł, m.in. stanowisk organizacji pozarządowych, grup interesu i innych stowarzyszeń.

²² Zob. w szczególności pkt 6.16–6.19 wyroku TK z 3 grudnia 2015 r., K 34/15. Wartościowa, choć być może nieco abstrahująca od uwarunkowań politycznych, propozycja naprawy złego stanu rzeczy została sformułowana przez Andrzeja Zolla (2016). Niestety faktyczna praktyka wyboru sędziów w latach następujących po publikacji tego artykułu zmierzała w stronę dokładnie przeciwną do proponowanej przez byłego prezesa TK.

²³ Zob. w szczególności uchwały Sejmu z 25 listopada 2015 r. w sprawie stwierdzenia braku mocy prawnej uchwał Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej o wyborze sędziów Trybunału Konstytucyjnego. Monitor Polski 2015, poz. 1131–1135.

²⁴ Spór o TK sięga korzeniami do pierwszego okresu rządów PiS, lat 2005–2007. Wówczas niejednokrotnie dochodziło do uznania za niezgodne z Konstytucją ustaw uchwalanych przez ówczesną większość parlamentarną na podstawie skromnej i budzącej wątpliwości również wewnątrz samego TK argumentacji konstytucyjnej. Por. przede wszystkim ustawa z 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów, Dz. U. 2006, Nr 218, poz. 1592 (tzw. ustawa lustracyjna) i wyrok TK z 11 maja 2007 r., K 2/07, z licznymi zdaniem odrębnymi (zob. jednak Piechowiak, 2015).

²⁵ Por. wyrok TK z 7 października 2021 r., K 3/21, OTK ZU 2022, poz. 65.

²⁶ Zob. sprawa C-448/23 *Komisja Europejska przeciwko Polsce*.

²⁷ Takie stanowisko podzielają też współautorzy omawianej pracy João Ribeiro-Bidauoui i Cristina M. Mariottini: „The reliance on the notification is to be understood as reserved to

W związku z obowiązywaniem mechanizmu ochronnego przewidzianego w art. 29 Konwencji pojawiają się trzy problemy dogmatycznoprawne. Pierwszym jest stosunek wspomnianego mechanizmu do wysłownej w art. 7 ust. 1 pkt c) klauzuli porządku publicznego (J. Ribeiro-Bidaoui i C. M. Mariottini, *Article 29 od the HCCH 2019 Judgments Convention: From a Mechanism on Treaty Relations to a Catalyst of Global Judicial Union*, s. 94–98). Są to dwa różne instrumenty prawne, pełniące dwie różne funkcje. Jak podkreślała w referacie Cristina M. Mariottini, sądy rozpoznające poszczególne sprawy nie mają możliwości odniesienia się do całokształtu sytuacji systemu wymiaru sprawiedliwości w danym państwie trzecim i jego oceny (s. 87–124). Jednakże niedawno Sąd Najwyższy stanu Nowy Jork²⁸ – jak piszą Ribeiro-Bidaoui i Mariottini (s. 97) – odmówił uznania i oddalił wnioski o wykonanie orzeczenia chińskiego Wyższego Sądu Ludowego w Pekinie zasądającego określoną sumę pieniężną, ponieważ wyrok wydany został w ramach systemu prawnego nieuznającego niezawisłości sędziowskiej i procedur zgodnych z rządami prawa. Amerykański sąd oparł swoje orzeczenie na raportach Departamentu Stanu w zakresie przestrzegania praw człowieka.

Druga z podniesionych kwestii ma charakter ściśle techniczny i związana jest z mechanizmem podejmowania decyzji w odniesieniu do umów międzynarodowych w ramach Unii Europejskiej. Wobec braku jednoznacznej procedury stosowania art. 29 Konwencji w prawie unijnym Komisja Europejska stanęła przed dylematem, czy w stosunku do każdego przystępującego do Konwencji państwa przedkładać Radzie Unii oświadczenie, również wówczas – a najprawdopodobniej będzie to najczęstsza sytuacja – gdy jest to oświadczenie o nieskorzystaniu z możliwości ograniczenia zastosowania Konwencji w stosunkach z nowo przystępującym państwem. Czy przeciwnie – jak postąpiono w przypadku akcesji Ukrainy – jeśli Komisja Europejska rekomenduje nieskorzystanie z zastrzeżenia, nie można by się ograniczyć jedynie do poinformowania Rady i Parlamentu Europejskiego bez wszczynania formalnych procedur? Stein podkreślił, że ze względu na bardzo skromną (wówczas konkretnie: pojedynczą) praktykę stosowania art. 29 i brak sformalizowanej procedury trudno o jednoznaczne stanowisko. W przypadku Ukrainy Komisja Europejska przyjęła drugą ścieżkę postępowania. Weryfikacja prawidłowości tego sposobu działania wymagałaby stanowiska TSUE, który mógłby je wyrazić w przypadku zaskarżenia decyzji Komisji Europejskiej bądź Rady.

Trzecim problemem jest jednorazowy charakter oświadczenia z art. 29. W dyskusji podnoszono, że ocena stanu systemu prawnego danego państwa i jego wymiaru sprawiedliwości może się zmieniać w czasie (znów: Polska do 2015 i po tym roku była podawana jako doskonała ilustracja tej tezy). Zarówno

non-unified States and REIO's [Regional Economic Integration Organisations – M.M.] in their entirety: in fact, notifications made in accordance with Article 29 are available only as between Contracting Parties and not in relation to individual territorial units of non-unified States or to the individual Member States of a REIO" (s. 90).

²⁸ *Shanghai Yongrun Investment Management Co v Kashi Galaxy Venture Capital Co*, 2021, <https://law.justia.com/cases/new-york/other-courts/2021/2021-ny-slip-op-31459-u.html>

Mariottini, jak i Stein podkreślali jednak, że możliwość skorzystania z oświadczenia jest kompetencją jednorazową, z której można skorzystać wyłącznie w dwunastomiesięcznym terminie wskazanym w art. 29 ust. 2. Zagadnienie to było przedmiotem dyskusji podczas *travaux préparatoires*. Uznano wówczas, że utrzymanie nieograniczonej w czasie możliwości uchylecia stosowania Konwencji w relacjach między dwoma umawiającymi się państwami mogłoby stanowić mechanizm nacisku politycznego, sprzecznego z założeniami, na których opiera się Konwencja.

Podsumowując, warto zwrócić uwagę, że skutkiem omawianego przepisu jest faktyczne przekształcenie wielostronnej umowy międzynarodowej w węzeł dwustronnych relacji („Das HAVÜ als Bündel bilateraler Beziehungen”; Jacobs, 2021, s. 357). Na razie jest to obraz nieco zaciemniony przez fakt, że jedną ze stron jest licząca 27 państw członkowskich UE. Do tego jednak sprawdza się logika stosowania cytowanego przepisu. Zjawisko to określa się mianem „bilateralizacji”.

1.2. Status Zjednoczonego Królestwa:

Czy konwencja z Lugano jest instrumentem otwartym?

Niezwykłe ciekawym wątkiem poruszonym w dyskusji był status Zjednoczonego Królestwa. Wskutek wystąpienia tego państwa z Unii Europejskiej z dniem 31 grudnia 2020 r. przestało być ono stroną wewnątrzunijnych instrumentów współpracy sądowej w sprawach cywilnych, w tym konwencji z Lugano (zob. Wołodkiewicz, 2022). Wystąpienie z Unii Europejskiej nie oznaczało jednak automatycznego uchylecia wszystkich aktów prawa unijnego. Rozporządzenia: Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 593/2008 z 17 czerwca 2008 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych²⁹ oraz Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 864/2007 z 11 lipca 2007 r., dotyczącego prawa właściwego dla zobowiązań pozaumownych³⁰ wciąż znajdują zastosowanie na mocy jednostronnej decyzji Zjednoczonego Królestwa. Z inną jednak sytuacją mamy do czynienia w zakresie aktów prawnych, których stosowanie opiera się na wzajemności. Do takich należą reżimy o wzajemnym uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń sądowych. Ich dalsze obowiązywanie w Zjednoczonym Królestwie bez wzajemności nie było możliwe³¹. Stąd w kwietniu 2020 r. złożyło ono wnioszek o przystąpienie do

²⁹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 593/2008 z 17 czerwca 2008 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych, Dz. Urz. UE z 4 kwietnia 2008 r., L 177/6 (dalej jako: „rozporządzenie Rzym I” lub „Rzym I”). Stosuje się je do umów zawartych po 17 grudnia 2009 r. (art. 28).

³⁰ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 864/2007 z 11 lipca 2007 r., dotyczącego prawa właściwego dla zobowiązań pozaumownych, Dz. Urz. UE z 31 lipca 2007 r., L 199/40 (dalej jako: „rozporządzenie Rzym II” lub „Rzym II”). Rozporządzenie stosuje się od 11 stycznia 2009 r., z wyjątkiem art. 29 – dotyczącego przekazania Komisji wykazu Konwencji – który stosuje się od 11 lipca 2008 r. (art. 32).

³¹ Choć zob. niżej pkt III.2. Zasadniczo prawo obowiązujące w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie nie czyni z wzajemności wymogu uznawania i wykonywania zagranicznych orzeczeń sądowych.

konwencji z Lugano, widząc w tym akcie możliwość realizacji celu polegającego na kontynuacji stosowania opartych na wzajemności reguł w zakresie jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych. Zgodnie ze stanowiskiem Komisji Europejskiej Zjednoczone Królestwo nie może jednak przystąpić do tej konwencji³². Komisja zachęca Brytyjczyków do przystąpienia do konwencji haskiej z 2019 r. (Collins of Mapesbury i Harris, 2022, s. 30–43). Nie ma formalnych przeszkód do przystąpienia byłego członka Unii Europejskiej do reżimu lugańskiego, Konwencja z 30 października 2007 r. nie jest bowiem ograniczona do państw stron Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTA). Stanowisko Komisji Europejskiej ma uzasadnienie polityczne: uniemożliwia Brytyjczykom selektywne korzystanie z dobrodziejstw integracji europejskiej. W uzasadnieniu swojego stanowiska Komisja Europejska wskazuje, że państwa sygnatariusze Konwencji bądź są stroną umowy EFTA, bądź łączy je z Unią ścisły reżim współpracy – w obu sytuacjach zobowiązują się one do przyjęcia części *acquis communautaire*. Inaczej jest w przypadku Zjednoczonego Królestwa, które z odrzucenia *acquis* uczyniło strategiczny filar przyszłego rozwoju³³. Przez pewien czas sądzono, że dyskusja w tym zakresie nie została zamknięta, a wiele państw europejskich (np. Niemcy) ostrożnie popierało akces brytyjski do konwencji z Lugano. Ostatecznie jednak 12 stycznia 2024 r. Zjednoczone Królestwo podpisało Konwencję (d’Ornano, 2024, s. 165–167).

2. Perspektywa Stanów Zjednoczonych i Kanady

Stany Zjednoczone i Kanada są państwami federalnymi. Uznawanie i wykonywanie orzeczeń sądowych jest domeną systemu prawnego stanów, nie federacji. Najważniejszym elementem obowiązującego w obu państwach systemu *common law* jest daleko idące utożsamienie orzeczeń sądowych wydanych przez inne stany z orzeczeniami sądowymi państw trzecich. Ponadto uznawanie i wykonywanie orzeczeń sądowych nie są uzależnione od wzajemności (*reciprocity*). Zdarzają się nieliczne wyroki sądów amerykańskich odmawiające uznania, ze względu na niespełnianie określonych standardów przez państwo pochodzenia, orzeczenia³⁴. Zważywszy na to, zdaniem Lindy Silberman, ratyfikacja Konwencji przez Stany Zjednoczone pozwoliłaby usunąć jednostronność aktualnie obowiązującego systemu i – zgodnie z treścią art. 4 ust. 1 – gwarantować temu państwu uznawanie przez inne państwa pochodzących z niego wyroków na zasadzie wzajemności.

³² Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady pt. Ocena wniosku Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej o przystąpienie do konwencji lugańskiej. COM(2021) 222 final.

³³ Co skądinąd przyniosło groteskowe konsekwencje – por. Foster i in. (2023).

³⁴ W związku z zastosowaniem bezwzględnej przesłanki odmowy uznania orzeczenia sądów zagranicznych: „systemic unfairness in the foreign legal system” – więcej na ten temat w rozdziale autorstwa Geneviève Saumier i Lindy Silberman *Perspectives from the United States and Canada* (s. 176–177).

Przynależność kwestii uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych do domeny stanowej istotnie komplikuje ewentualny proces ratyfikacji konwencji przez Stany Zjednoczone. Ratyfikacja konwencji przez federację nie skutkuje bowiem w amerykańskim systemie prawnym automatyczną samowykonalnością jej norm w ramach wewnętrznych porządków prawnych poszczególnych stanów. Zdaniem Silberman ratyfikacji towarzyszyć musiałoby uchwalenie ustawy modelowej o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń sądowych, która następnie powinna zostać przyjęta w porządku wewnętrznym pięćdziesięciu stanów oraz Dystryktu Kolumbii. Nie będzie to proces szybki (G. Saumier i L. Silberman, *Perspectives from the United States and Canada*, s. 178–180). Profesorka Silberman, która dołączyła do grona profesorskiego New York University w 1971 r., wyraziła wątpliwość, czy stanie się to jeszcze za jej życia. Tymczasem Stany Zjednoczone nawet nie podpisały Konwencji.

3. Perspektywa Chińskiej Republiki Ludowej

Zheng Tang wyszła od stwierdzenia, że w świetle obowiązującej w Chińskiej Republice Ludowej doktryny politycznej naczelną zasadą systemu politycznego jest supremacja Komunistycznej Partii Chin (Zheng Tang, *China*, s. 297–314). Podlegają tej supremacji wszelkie organy, instytucje i osoby, stąd idea niezależnego sądownictwa w tym systemie nie może mieć miejsca. Brak niezawisłości i niezależności sądów i sędziów (*independence of judiciary*) nie oznacza jednak braku możliwości niezawisłego orzekania przez sędziów w konkretnej sprawie (*independence of judgment*). W czasie wystąpienia Tang przypomniał mi się fragment syntezy podstawowych zasad postępowania karnego autorstwa Andrzeja Murzynowskiego, wybitnego polskiego procesualisty karnego i sędziego Sądu Najwyższego, w latach 1990–1996 Prezesa Izby Karnej tegoż Sądu (Murzynowski, 1994, wcześniejsze wydania: 1976 i 1984). Omawiając w trzecim wydaniu z 1994 r. problematykę niezawisłości sędziowskiej, autor z pokorą stwierdził, iż koryguje wyrażany we wcześniejszych wydaniach monografii pogląd, że przynależność sędziów do partii politycznych, w szczególności Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, nie pozostaje w konflikcie z niezawisłością sędziowską (Murzynowski, 1994).

Innym zagadnieniem konstrukcyjnym podnoszonym przez Tang było obowiązywanie w Chińskiej Republice Ludowej zasady konstytucyjnej: „jeden kraj, dwa systemy” (*one country, two systems*), dopuszczającej funkcjonowanie odmiennych systemów polityczno-gospodarczych w dwóch regionach: Hongkongu i Makau. Zasada ta może mieć istotne implikacje dla obowiązywania Konwencji. Polityka zagraniczna, w tym relacje traktatowe z państwami trzecimi, w świetle tej zasady należy do gestii władzy centralnej. To rząd w Pekinie decyduje o tym, czy wskazane regiony będą związane poszczególnymi aktami prawa międzynarodowego. Może więc dojść do sytuacji, w której Hongkong i Makau będą z zakresu obowiązywania Konwencji wyłączone, a będzie ona obowiązywała na pozostałej części terytorium Chin.

4. Doświadczenia z prac nad Konwencją i dalsze działania w ramach HCCH

Doświadczeniom oraz perspektywom dalszych prac w ramach Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego poświęcony był wykład (i rozdział *Lessons learned from the Genesis of the HCCH Judgments Convention*, s. 315–336) Ning Zhao, która jest głównym radcą prawnym HCCH. Wysiłki unifikacyjne dotyczą obecnie przede wszystkim problematyki równoległych postępowań (*parallel/concurrent proceedings*; Herrup i Brand, 2023; zob. też Lehmann, 2023, i cytowaną tam obszernie literaturę). Działa grupa robocza, opublikowano wstępne rezultaty prac³⁵, proces jest kontynuowany – kolejne posiedzenia planowane są na 2024 r. Podstawowa rozbieżność w negocjacjach dotyczy dogmatycznego sposobu ujęcia sądu właściwego. Czy zgodnie z europejską tradycją kontynentalną ma on być opisany za pomocą stosunkowo sztywnych łączników jurysdykcyjnych, czy – bliżej tradycji anglosaskiej i *common law* – ma być to sąd uznany za „lepszy”, bliższy stanowi faktycznemu i konkretnej sprawie sądowej? Czy ma to być zawsze sąd, do którego zwrócono się po raz pierwszy, czy zastosowanie znajdzie wywodząca się z *common law* reguła *forum non conveniens* (zob. Collins of Mapesbury i Harris, 2022, s. 597–692)? Aktualna propozycja grupy roboczej stanowi wielowariantową syntezę obu tradycji. Zasadniczo jednak odwołuje się do kryteriów jurysdykcji pośredniej, jak np. w art. 5 i 6 omawianej Konwencji w przypadku przyznania priorytetu jurysdykcji wyłącznej. Dopiero w tzw. drugim kroku może dojść do oceny jakościowej lepszego sądu (*better forum*). Zgodnie z treścią art. 10 ust. 1 propozycji czynnikami, które mogą zostać wzięte pod uwagę przez sądy, są np.:

- ciężar prowadzenia w określonej jurysdykcji sporu sądowego dla stron, w szczególności uwzględniając ich miejsce zamieszkania;
- łatwość dostępu do środków dowodowych i możliwość ich zabezpieczenia;
- prawo właściwe dla roszczeń;
- prawdopodobieństwo uznania orzeczenia na podstawie Konwencji czy przepisów jurysdykcyjnych danego państwa;
- słusność (*fairness*) finansowania konkretnego procesu ze środków publicznych danego państwa.

Z perspektywy międzynarodowego (nie zaś wyłącznie europejskiego) prawa postępowania cywilnego wskazane wyżej prace jawią się jako niezwykle interesujące. Napięcie między stosunkowo sztywną regułą pierwszeństwa zawartą w art. 29 rozporządzenia Bruksela I (złagodzoną nieco w rozporządzeniu Bruksela I recast; por. art. 33 i 34 tego rozporządzenia) a anglosaską regułą *forum non conveniens* doprowadziło do szeregu ważnych orzeczeń TSUE³⁶ i ostatecznie do przyznania prymatu regule kontynentalnej (zob. Collins of Mapesbury i Harris, 2022, s. 598–602), choć z pewnymi wyjątkami. Ten stan prawa zmienił się ponownie w związku z wystąpieniem Zjednoczonego Kró-

³⁵ <https://perma.cc/HKM4-NE3L>

³⁶ W szczególności wyrok TSUE w sprawie C-116/02 *Erich Gasser GmbH v. MISAT*, ECLI:EU:C:2003:657 i wyrok TSUE w sprawie 281/02 *Owusu v. Jackson*, ECLI:EU:C:2005:120.

lestwa z Unii Europejskiej. Państwo to przestało być stroną rozporządzenia Bruksela I recast, w związku z czym nie jest już związane wcześniejszymi ograniczeniami stosowania doktryny *forum non conveniens* (Farrington, 2022, s. 399–423). W zmienionych okolicznościach pierwotny problem dogmatyczny pozostaje aktualny i doktryna prawa kolizyjnego z ogromnym zainteresowaniem oczekiwać będzie na ostateczne rezultaty prac w ramach HCCH. Można jedynie wyrazić żal, że forum tej dyskusji nie będą już wspólne organy unijne, lecz międzyrządowa HCCH. Dobrym podsumowaniem może być zdanie przypisywane przywódcy zwolenników brexitu, Borisowi Johnsonowi, wypowiedziane nazajutrz po referendum: „Cośmy zrobili?” (Cameron, 2019).

W wystąpieniu Zhao swoją uwagę zwróciła koncepcja bilateralizacji współpracy państw sygnatariuszy Konwencji. Przez pojęcie to autorka rozumie zdolność państw sygnatariuszy do sprawowania kontroli nad potencjalną akcesją innych państw, poprzez mechanizm na kształt przewidzianego w art. 29 Konwencji. Tytuły podrozdziałów wystąpienia Zhao ilustrują mozól wypracowywania kompromisu w gronie konferencji międzyrządowej: „zmiana dynamiki negocjacyjnej”, „oceniając sukces poprzez wnioski wyciągnięte z wcześniejszych niepowodzeń”, „budując wzajemne zaufanie”, „budując mosty ponad różnicami poglądów”, „wprowadzanie skromniejszego zakresu”, „większa elastyczność przyjmowanych rozwiązań”. Całość zamyka obowiązkowe odwołanie się do celów zrównoważonego rozwoju przyjętych przez Organizację Narodów Zjednoczonych.

IV. PODSUMOWANIE

Przedmiotem artykułu było przedstawienie polskiemu czytelnikowi najważniejszych elementów omawianej konwencji haskiej z 2019 r.³⁷ oraz pierwszych reakcji środowiska naukowego przyjmujących kształt monografii i konferencji naukowej.

Pomimo podejmowanych wysiłków intelektualnych zmierzających do zmiany paradygmatu³⁸ zarówno sama Konwencja, jak i reakcje świata utrwalają dominację szeroko rozumianego „Zachodu”. To Unia Europejska i poza-

³⁷ Choć nie jest to pierwsza publikacja w polskiej literaturze na ten temat (por. Zalisko, 2023).

³⁸ Z najnowszych publikacji zob. np. Brachotte (2023) i cytowana tam literatura. Zob. też Salaymeh i Michaels (2022). Można zauważyć, że wysiłki zmierzające do zmiany paradygmatu inicjowane są również w prestiżowych instytucjach dawnych państw kolonialnych, takich jak np. Sciences Po, Uniwersytet Oksfordzki i hamburski Instytut Maxa Plancka, w środowiskach, które społecznie bardzo wiele łączy ze światem powieści Karen Blixen ze słynnym zdaniem „I had a farm in Africa at the foot of Ngong Hills” (2022, s. 5). Mając wyobrażenie o skali szkód wyrządzonych w związku z „kolonializmem” i starając się uniknąć łatwego paternalizowania – wciąż mimo wszystko trudno traktować te teksty poważnie. Stanowią one w znaczącej mierze ideologiczną walkę z ukształtowanymi na swoje potrzeby upiorami. Nielatwo doszukać się w niej jakiegokolwiek poważnego związku z prawoznawstwem. Trudno też wyobrazić sobie, jak mogłoby wyglądać spełnienie się postulatów dekolonizacyjnych w nauce.

europejskie państwa anglosaskie ze Stanami Zjednoczonymi na czele są twórcami i pierwszymi realnymi komentatorami omawianego aktu. One podnoszą istotne problemy dogmatyczne i prowadzą dyskurs *par excellence* prawniczy na tle Konwencji. Lwia część reakcji pozostałej części świata sprowadza się do omawiania problemów, które mają charakter obiektywny i nie pozostają w wielkim związku z tekstem Konwencji. Są to między innymi praktyczna niewydolność (na granicy niefunkcjonowania) sądownictwa w wielu państwach Afryki Subsaharyjskiej (Abukari Yekini i Chukwuma Okoli, *Prospects for Africa*, s. 281–296), dyktatura partii komunistycznej w Chinach (Zheng Tang, *China*, s. 297–314), bizantyjski *patchwork* umów bilateralnych państw ligi arabskiej prowadzący do zbliżonych rezultatów do tych w Afryce Subsaharyjskiej (Bélig Elbalti, *Perspectives from the Arab World*, s. 181–210). Ze względu na działania wojenne w Ukrainie w projekcie nie uczestniczyli przedstawiciele Federacji Rosyjskiej. Państwa Bałkanów Zachodnich z nadzieją oczekują na akcesję do Unii Europejskiej. Globalna w zamierzeniu Konwencja dzieli problemy globalnego świata. Zaproszenie przedstawicieli wspomnianych państw i kultur niewątpliwie wzbogaca dyskusję, ale czyni to raczej przez lepszą ilustrację kontekstu, w jakim przyszło im funkcjonować, niż realną wymianę myśli na dany temat. Z przykrością trzeba przyznać, że podobnie ma się rzecz z Polską. Nasz głos jest interesujący jako wypowiedź *enfant terrible* „zachodniego” świata. Od przedstawiciela naszego państwa nie oczekuje się poważnego wkładu w wykładnię i stosowanie Konwencji (według mojej wiedzy nie mieliśmy też udziału w jej powstaniu), ale raczej zdania sprawy z tej trudnej sytuacji. W tym, i niestety jedynie w tym, kontekście nasze stanowisko może dzisiaj budzić realne zainteresowanie.

Druga refleksja natury ogólnej dotyczy samej organizacji prac w ramach HCCH³⁹. W trakcie słuchania kolejnych wystąpień trudno było oprzeć się wrażeniu pewnej sztuczności. W szczególności wypowiedzi przedstawicieli organizacji międzynarodowych (Christophe Bernasconi i Ning Zhao w imieniu HCCH, José Angelo Estrella Faria z UNCITRAL⁴⁰) uderzały nadmiarem szczerze rozdzielanych pochlebstw, frazesów i korporacyjnej nowomowy nad faktyczną treścią. HCCH jest organizacją, która – jak każda inna organizacja – ma swój budżet, zarząd, wyznaczone cele oraz system kar i nagród dla pracowników za to, jak te cele są (bądź nie są) realizowane. Na „rynku właściwym”, na którym funkcjonuje, spotyka się z konkurencją innych podobnych organizacji, takich jak UNIDROIT⁴¹ czy UNCITRAL. Przyszłość HCCH po części będzie zależała od tego, jak sobie poradzi wśród tej konkurencji. Wskazane czynniki wywołują swoistą presję osiągnięcia sukcesu, czasem kosztem jakości ostatecznego rezultatu. Niewidoczne „kolegium kolizjonistów”, o któ-

³⁹ Z ogólnych publikacji poświęconych HCCH zob. np. van Loon (1987) i cytowana tam literatura. Jeśli chodzi o samą organizację prac, zob. Beaumont (2009, s. 26–33).

⁴⁰ United Nations Commission on International Trade Law – Komisja ONZ ds. prawa handlu międzynarodowego.

⁴¹ The International Institute for the Unification of Private Law – Międzynarodowy Instytut Unifikacji Prawa Prywatnego.

rzym mówił podczas konferencji Brukhard Hess⁴², składa się tyleż z idealistycznych uczonych, co ze sprawnych i nastawionych na wynik weteranów międzynarodowych organizacji. W kilkuletniej perspektywie zorganizowanie udanej konferencji międzyrządowej i przyjęcie Konwencji to niewątpliwie sukces. W dłuższej perspektywie liczy się jej realny zakres zastosowania wynikający z objętego regulacją obszaru i przede wszystkim liczby ratyfikacji. Tymczasem obie konwencje – zarówno ta z 2005 r., jak i omawiana w tym artykule – jawią się zasadniczo jako wewnętrzne akty Unii Europejskiej. Jeśli wyłączyć państwa unijne, grono sygnatariuszy liczy dwa-trzy państwa kandydujące do Unii Europejskiej, z wyłączeniem Singapuru i Urugwaju⁴³. Co więcej, wśród stron nie ma wielkich jurysdykcji, takich jak Stany Zjednoczone, Chiny, Rosja, Brazylia czy Indie. Z około ośmiu miliardów ludności świata Konwencja znajduje zastosowanie do mniej więcej pięciu procent. Zresztą te umowy międzynarodowe jako akty wewnętrzne Unii Europejskiej nie mają najmniejszego sensu, ponieważ Unia ma już, i to niepomierne bardziej rozwinięte, prawo w zakresie współpracy sądowej w sprawach cywilnych i handlowych. Oczywiście konwencja haska z 2019 r. dopiero wchodzi w życie, a czas na rzeczywistą ocenę instrumentów międzynarodowych liczy się raczej w dekadach niż miesiącach, żaden jednak z autorów rozdziałów monografii czy uczestników dyskusji nie spodziewa się rychłej akcesji żadnego ze wskazanych państw. Nawet wejście w życie omawianej Konwencji trudno uznać za sukces, zważywszy na wyłączenie ogromnych i – w istocie rzeczy – najważniejszych współcześnie dziedzin gospodarki, w szczególności cyfrowej. Jednak niewątpliwie dobrym sygnałem jest akces do Konwencji Zjednoczonego Królestwa.

Powyzsza krytyka nie dotyka ocenianej monografii i zorganizowanej w Bonn konferencji. Obowiązkiem uczonych jest reagować na zmieniającą się rzeczywistość, dlatego niezależnie od wskazanych wyżej (nieoryginalnych przecież) wątpliwości zarówno inicjatywę, jak i jej realizację przez Matthiasa Wellera i grono jego współpracowników należy ocenić bardzo wysoko. Przede wszystkim inicjatorowi przedsięwzięcia udało się zgromadzić – i to w roli nie tylko autorów, ale też fizycznie obecnych podczas konferencji referentów – niezwykle starannie dobraną grupę najwyższej klasy naukowców i praktyków. Dywersyfikacja geograficzna panelistów była imponująca i uczyniła przedsięwzięcie Wellera prawdziwie globalnym. Omawiana inicjatywa dała możliwość sformułowania wskazanych wyżej uwag krytycznych, a to dowodzi, że służy ona kreatywności i twórczości. Konferencja w większym nawet stopniu niż publikacja była „pokazem siły” niemieckiego środowiska akademickiego w zakresie europejskiej (czy też międzynarodowej) procedury cywilnej. Z jednej strony jakość referatów i tekstów autorów takich jak profesor Wolfgang Hau z Uniwersytetu Monachijskiego, z drugiej – sama liczba niemieckich uczestników z tytułem profesora specjalizujących się w omawianej dyscyplinie budziły szacunek. Opublikowana przez wydawnictwo Hart monografia *The HCCH Judgments Convention* pełni funkcję zbliżoną do sprawozdań towarzyszących tekstom umów międzynarodowych

⁴² Niepublikowane omówienie. Zob. też Lutzi (2023).

⁴³ Wejście w życie Konwencji w stosunku do Urugwaju nastąpi 1 października 2024 r.

(ang. *explanatory report*, fr. *rapport explicatif*). Polemika z nimi przypominałaby polemikę z elementarzem. Jest zbyt wcześnie, by na gruncie Konwencji, która weszła w życie 1 września 2023 r., ukształtowało się orzecznictwo czy pojawiły się istotne trudności w jej stosowaniu, niemniej szczegółowe uwagi odnoszące się do omawianych fragmentów zawarłem w niniejszym tekście.

Unifikacja prawa prywatnego międzynarodowego w skali globalnej jest zadaniem niezwykle trudnym. Wyjście poza utrwalone i sprawdzone ramy współpracy – jak te w obrębie Unii Europejskiej – wiąże się z licznymi ryzykami. Prawdopodobieństwo sukcesu nie jest wysokie. Entuzjazm wąskiej grupy protagonistów integracji musi się mierzyć z inercją gigantycznych struktur, utrwalonych nawyków i relatywnie niskim priorytetem omawianego zadania. Pomimo wysuwanych tu szczegółowych uwag krytycznych, należy uznać, że zarówno sam cel przedsięwzięcia, jak i środki zmierzające do jego osiągnięcia są zasadniczo właściwe. Czy przyszłość omawianej Konwencji (wraz z konwencją z 2005 r.) będzie bliższa sukcesowi np. konwencji wiedeńskiej o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów czy porażkom dziesiątek zapomnianych dziś instrumentów międzynarodowych, jak wspomnianej wyżej konwencji z 1 lutego 1971 r. o jurysdykcji, uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń sądowych – czas pokaże. Jednak nawet ewentualny brak sukcesu konwencji haskiej z 2019 r. nie odbierze wagi omawianej monografii pod redakcją Wellera i zorganizowanej przez niego konferencji. Zawarte w publikacji rozważania służą rozwojowi całej dyscypliny międzynarodowego procesu cywilnego, mogą być pomocne przy wykładni innych instrumentów międzynarodowych, a także mogą stanowić wartościowe materiały dydaktyczne.

Bibliografia

- Beaumont, P. (2009). Reflections on the relevance of public international law to private international law treaty making. *Recueil des cours / L'Académie de droit international de La Haye*, 340, 9–61.
- Blixen, K. (2022). *Out of Africa*. Tingle Books.
- Bogdanowicz, P., i Taborowski, M. (2023). The independence criterion for national courts in the preliminary reference procedure after Banco de Santander: Still the joker in the deck? *Common Market Law Review*, 60(3), 763–796. <https://doi.org/10.54648/COLA2023051>
- Borger, V. (2022). Constitutional identity, the rule of law, and the power of the purse: The ECJ approves the conditionality mechanism to protect the Union budget: Hungary and Poland v. Parliament and Council. *Common Market Law Review*, 59(6), 1771–1802. <https://doi.org/10.54648/COLA2022118>
- Brachotte, S. (2023). Pour une approche décoloniale du droit international privé. *Revue Critique de Droit International Privé*, 2, 297–316. <https://doi.org/10.3917/rcdip.232.0297>
- Cameron, D. (2019). *For the record*. William Collins.
- Collins of Mapesbury, Lord, i Harris, J. (red.). (2022). *Dicey, Morris and Collins on the conflict of laws* (wyd. 17, tom 1). Sweet & Maxwell.
- Crawford, J. (2019). *Brownlie's principles of public international law* (wyd. 9). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/he/9780198737445.001.0001>
- d'Ornano, A. (2024). Le Royaume-Uni signe La Convention de La Haye du 2 juillet 2019. *Revue critique de droit international privé*, 1, 165–167.

- Ereciński, T. (1998). Księga pierwsza. Jurysdykcja krajowa. W: J. Ciszewski i T. Ereciński, *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego. Część trzecia. Przepisy z zakresu międzynarodowego prawa cywilnego*. Wydawnictwo Prawnicze.
- Farrington, F. (2022). A return to the doctrine of forum non conveniens after Brexit and the implications for corporate accountability. *Journal of Private International Law*, 18, 399–423. <https://doi.org/10.1080/17441048.2022.2151092>
- Foster, P., Strauss, D., i Parker, G. (2023, 19 maja). Why the watered-down EU law bill remains mired in controversy. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/d515a617-15d0-457f-a3df-873524a4bc67>
- Herrup, P., i Brand, R. A. (2023). A Hague Parallel Proceedings Convention: Architecture and features. *Chicago Journal of International Law Online*, 2. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4170254>
- Jacobs, H. (2021). *Das Haager Anerkennungs- und Vollstreckungsübereinkommen vom 2. Juli 2019. Eine systematische und rechtsvergleichende Untersuchung*. Mohr Siebeck.
- Lehmann, M. (2023). Incremental international law-making: The Hague Jurisdiction Project in context. *Journal of Private International Law*, 19, 25–41. <https://doi.org/10.1080/17441048.2023.2189077>
- Loon, J. H. A. van (1987). The Hague Conventions on Private International Law. W: F. Jacobs, S. Roberts (red.), *The Effects of treaties in domestic law* (s. 221–251). Sweet & Maxwell.
- Lutzi, T. (2023, 18 czerwca). The Visible College of International Lawyers and the HCCH 2019 Judgments Convention – Conference in Bonn. *ConflictOfLaws.net*. <https://conflictoflaws.net/2023/the-visible-college-of-international-lawyers-and-the-hcch-2019-judgments-convention-conference-in-bonn/>
- Martufi, A. (2022). Effective judicial protection and the European arrest warrant: Navigating between procedural autonomy and mutual trust. *Common Market Law Review*, 59(5), 1371–1408. <https://doi.org/10.54648/COLA2022095>
- Mataczyński, M. (2009). Umowy dotyczące jurysdykcji na tle konwencji haskiej z 30 czerwca 2005 r. *Przegląd Prawa Handlowego*, 10, 49–58.
- Mataczyński, M. (2010). Jeszcze o umowach dotyczących jurysdykcji na tle konwencji haskiej z 30 czerwca 2005 r. *Przegląd Prawa Handlowego*, 2, 51–53.
- Mostowik, P. (2023a). Refleksje o współczesnym międzynarodowym prawie prywatnym i postępowaniu cywilnym na tle ujęcia „jurysdykcji krajowej zewnętrznej” F. Słotwińskiego. W: P. Mostowik, E. Figura-Góralczyk, R. Flejszar i B. Gnela, *Prawne zagadnienia międzynarodowego obrotu cywilnego i handlowego* (s. 175–183). C. H. Beck.
- Mostowik, P. (red.). (2023b). *Międzynarodowe prawo rodzinne. Filiacja. Piecza nad dzieckiem. Alimentacja*. Wolters Kluwer.
- Murzynowski, A. (1994). *Istota i zasady procesu karnego* (wyd. 3). Wolters Kluwer.
- Olearchyk, R. (2023, 16 maja). Ukraine detains Supreme Court chief justice on suspicion of bribery. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/87baf538-2282-4bd4-a492-12ea17213c72>
- Pech, L., i Kochenov, D. (red.). (2021). *Respect for the rule of law in the case law of the European Court of Justice: A casebook overview of key judgments since the Portuguese judges case*. Sieps.
- Piechowiak, M. (2015). Moralne aspekty lustracji. O destrukcji moralności przez prawo i niekonstytucyjności pewnych form lustracji. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Philosophica. Ethica-Aesthetica-Practica*, 27, 37–59. <https://doi.org/10.18778/0208-6107.27.03>
- Sadurski, W. (2019). *Poland's constitutional breakdown*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198840503.001.0001>
- Salaymeh, L., i Michaels, R. (2022). Decolonial comparative law: A conceptual beginning. *Rabels Zeitschrift*, 86(1), 166–188. <https://doi.org/10.1628/rabelsz-2022-0007>
- Taborowski, M. (2019). *Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej – studium przebudzenia systemu ponadnarodowego*. Wolters Kluwer.
- Weller, M. (2022). “Mutual trust”: A suitable foundation for private international law in regional integration communities and beyond? *Collected Courses of The Hague Academy of International Law – Recueil des cours* (tom 423). Brill.
- Wołodkiewicz, B. (2022). Europejskie prawo procesowe cywilne po brexicie. *Państwo i Prawo*, 77(3), 38–53.

- Zalisko, M. (2023). Uznawanie i wykonywanie orzeczeń sądowych na gruncie rozporządzenia Bruksela I bis oraz konwencji haskiej z 2019 r. W: P. Mostowik, E. Figura-Góralczyk, R. Flejszar i B. Gnela (red.), *Prawne zagadnienia międzynarodowego obrotu cywilnego i handlowego* (s. 303–326). C. H. Beck.
- Zoll, A. (2016). Sposób wyboru sędziów Trybunału Konstytucyjnego. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 78(1), 43–50. <https://doi.org/10.14746/rpeis.2016.78.1.4>

